

Η Παιδική Λογοτεχνία ωθεί τις ανθρωπιστικές επιστήμες να διερευνήσουν τα διάφορα είδη της ως πεδία διαλόγου με τις ποικίλες εκφάνσεις του φυσικού και πολιτισμικού οικοσυστήματος όπου αυτά καλλιεργούνται και διαμορφώνονται. Η Φιλολογία, παλιότερα η Λαογραφία και τώρα η Εθνολογία, η Ψυχολογία, η Κοινωνική Ανθρωπολογία, η Κοινωνιολογία, η Παιδαγωγική – η αναφορά είναι ενδεικτική – αναζητούν στα περιεχόμενα των ειδών της όχι μόνο την ποιότητα ή τα μυστικά της αισθητικής απόλαυσης αλλά και θεωρήσεις κοσμοαντιλήψεων, κοινωνικής οργάνωσης, εξηγήσεις συμπεριφορών, δυνατότητες καλλιέργειας δεξιοτήτων και προοπτικές κατανόησης των διαφορών.

Όπως τα νανουρίσματα στην Παιδική Ποίηση, έτσι και τα παραμύθια στην Πεζογραφία για παιδιά είναι ο πυρήνας που κάρπισε στο υπέδαφος της προφορικής παράδοσης χιλιετηρίδων και έδωσε στο πέρασμα του χρόνου την εξέλιξη που βιώνουμε και, γιατί όχι, καμαρώνουμε, στην Παιδική Λογοτεχνία. Και, όπως ο μύθος καθιστά το αδύνατον δυνατόν, όπως ο μύθος θέλει τους θεούς κοντινούς στον άνθρωπο αλλά και απόμακρους, έτσι και το παραμύθι εκκοσμικεύει το μαγικό στοιχείο, το καθιστά άλλοτε σύμμαχο και άλλοτε αντίπαλο του ανθρώπου και διατηρεί, όπως και ο μύθος, την απόσταση φύσης και πραγματικότητας από τον υπερφυσικό κόσμο. Συνήθως αυτόν τον υπερφυσικό κόσμο τον εξουσιάζουν παντοδύναμα όντα κι ανάμεσά τους βρίσκεται τις πιο πολλές φορές πολύτιμος θησαυρός προσώπων ή αντικειμένων που προσδίδουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στην μ την ουτοπία, που προσεγγίζεται με παράτολμες πράξεις ή με ευφυή τεχνάσματα του ήρωα ή της ηρωίδας. Και είναι περίεργο, αλλά ο ήρωας ή η ηρωίδα είναι κοινοί, καθημερινοί άνθρωποι που τα αδιέξοδά τους προκαλούν τη συμπάθεια, τον έλεο και τον φόβο σ' όποιον διαβάσει ή ακούει το παραμύθι. Παιδιά, γέροι και γριές, φτωχοί αγρότες ή τεχνίτες, νέοι και νέες ταλαιπωρημένοι από ένα άδικο συμβάν της μοίρας βρίσκουν τρόπους να επιβιώνουν, να ξεφύγουν από τα αδιέξοδα, να μεταμορφώνονται! Μόνοι τους; Όχι, βέβαια! Στο παραμύθι κλιμακώνεται η επαφή του ήρωα με τον «άλλο», ο ήρωας κάνει προσπάθειες, γνωρίζει έτσι τις δυνατότητές του και ολοκληρώνεται η κοινωνικότητά του. Και όλος αυτός ο αγώνας εμπεριέχει και φόβο και αγωνία και πονηριά και χιούμορ. Αρέσουν στα παιδιά που ακούνε ή διαβάζουν τα παραμύθια να μαθαίνουν πώς οι συνομήλικοί τους ήρωες διαφεύγουν τους κινδύνους ή τις παγίδες.

Είναι, πράγματι, πολύ ενδιαφέρουσα η διερεύνηση αυτής της ψυχογνωστικής μέθεξης, αυτής της συμπάθειας των αποδεκτών της αφήγησης προς τις δοκιμασίες του ήρωα ή της ηρωίδας· γιατί η πρόσληψη είναι και μετάβαση από το ασφαλές περιβάλλον της ακρόασης ή της ανάγνωσης στο δυστοπικό, μολονότι φανταστικό, περιβάλλον του ήρωα ή της ηρωίδας. Σίγουρα, εδώ αναγνωρίζονται αρχές του Propp για τις ιστορικές καταβολές του παραμυθιού, όπως και του Rodari για τη δημιουργική αξιοποίηση του πλούτου που κρύβουν τα παραμύθια, ξεκινώντας από όσα υποδείξει ο Ρώσος μελετητής και κάνοντάς τα πράξη. Τα παραμύθια διασώζουν τη μνήμη και παραδείγματα παιδείας από τον πολιτισμό των προϊστορικών κοινοτήτων, όπου η δοκιμασία είναι όρος επιβλημένος για την ωρίμανση και την ενηλικίωση του ανθρώπου. Αλλά και η τυπολογία της πλοκής και η αφηγηματική τάξη λειτουργούν σήμερα ως οδηγός ανάπτυξης της εγγραμματοσύνης του παιδιού.

Ωστόσο, η επιχειρηματολογία αυτή δεν αρκεί, για να υποστηρίξουμε ότι το παραμύθι είναι ένα λογοτεχνικό είδος που αξίζει να το συζητήσουμε ερευνητικά και να το προτείνουμε έναυσμα δημιουργίας στα παιδιά, λ. χ., ως έρευνα δράση. Στις μέρες μας, η διεπιστημονική προσέγγιση του παραμυθιού αναπτύσσεται διεθνώς, λόγω της πολυλειτουργικότητάς του, γνωρίσματος που πηγάζει από τους πολλαπλούς συμβολισμούς των περιεχομένων του· επί πλέον, η προφορική αφήγηση έχει από μόνη της τη δυνατότητα να διατηρεί μεν τη ραχοκοκκαλιά του, αλλά και να το ανανεώνει και να το αλλάζει όπου μπορεί, δίδοντάς του χαρακτηριστικά του τόπου, υπονοώντας τις ιδιαίτερες συνθήκες ζωής στην ώρα της αφήγησης, αφήνοντας κάποτε και κάπου να φανεί η ταυτότητα του αφηγητή ή της αφηγήτριας.

Αλλά και λογοτεχνικές θεωρίες, όπως η αισθητική της πρόσληψης, η συμμετοχή του/της αναγνώστη/στριας ή του/της ακροατή/άτριας στην παραγωγή του νοήματος, η διαλογικότητα, η πολυτροπικότητα μας δίδουν τη δυνατότητα να ανακαλύψουμε τα μυστικά μιας πολύπτυχης σχέσης που έχει αυτός/ή με τα παραμύθια· σχέσης ταυτότητας, ψυχοσύνθεσης, παιδείας αποκτημένης στο οικογενειακό και το σχολικό περιβάλλον ή κατακτημένης από τα διαβάσματά του/της. Ίσως για όλα τούτα, το αφιέρωμα του περιοδικού Κείμενα στο λαϊκό παραμύθι κρίνεται επίκαιρο. Το άρθρο της Μαριάνθης Καπλάνογλου «Η λαογραφική έρευνα για το Παραμύθι και ο Κατάλογος των Ελληνικών Μαγικών Παραμυθιών» αναφέρεται στην ιστορική εξέλιξη του λαϊκού παραμυθιού ως λογοτεχνικού είδους, στα τυπικά του γνωρίσματα και την καταλογογράφησης του στον διεθνή και τον ελληνικό χώρο, αποτελείται δε από δύο μέρη: Στο πρώτο μέρος γίνεται σύντομη επισκόπηση της διαδρομής του παραμυθιού ως συλλογικής δημιουργικής δραστηριότητας, ως λόγου της κοινότητας που «ενστερνίζεται» τα μηνύματα των καιρών και τα μυθοποιεί. Στην ίδια περιοχή γίνεται σύντομη και ενδεικτική αναφορά στην κλασική λογοτεχνία και μουσική που «ενέθεσαν» στο έργο τους παραμυθιακά στοιχεία.

Στο δεύτερο μέρος γίνεται εκτενής προσέγγιση της καταλογογράφησης του λαϊκού παραμυθιού. Αποσαφηνίζονται οι έννοιες παραμυθιακός τύπος, παραλλαγή, οικότυπος, δίδονται οι βασικές θεωρητικές αρχές της Ιστοριογεωγραφικής Μεθόδου και, τέλος, γίνεται ειδική μνεία στην ελληνική καταλογογράφηση των μαγικών μας παραμυθιών.

Αναγνωρίζονται, έτσι, οι οφειλές στον Γεώργιο Μέγα, ο οποίος ανέδειξε την ποικίλη ιδιαιτερότητα του ελληνικού παραμυθιού και εμπλούτισε με νέους «οικότυπους» τον διεθνή κατάλογο. Και, επειδή η Μαριάνθη Καπλάνογλου ανήκει στην ομάδα στην οποία ο Μιχάλης Μερακλής εμπιστεύτηκε το Αρχείο του Γεωργίου Μέγα για την περαιτέρω επεξεργασία ορισμένων παραμυθιακών τύπων, έχουμε και μια αυθεντική μαρτυρία για τον τρόπο που δούλεψαν οι νεότεροι ερευνητές και εξέδωσαν το επίσης μνημειώδες τρίτομο έργο για την επεξεργασία των παραμυθιακών AT 300-499 (τεύχος α' & β') και AT700-749.

Ως συνέχεια του προηγούμενου άρθρου θεωρούμε τη μελέτη της Αλεξάνδρας Ζερβού «Το παραμύθι της Φτώχειας και του Θανάτου: η τοπική παραλλαγή μιας πολυταξιδεμένης ιστορίας», για τους εξής λόγους:

- α) Επιβεβαιώνει τον εγγενή τροποποιητικό μηχανισμό των συμβολισμών που επισημαίνει η Μαριάνθη Καπλάνογλου σχετικά με την ποικιλία των προσλήψεων του λαϊκού παραμυθιού,
- β) Καταδεικνύει τη χρησιμότητα της ταξινόμησης των παραμυθιών σε παραμυθιακούς τύπους
- γ) φαίνεται η ωφελιμότητα του τρίτομου έργου, που μόλις αναφέραμε, για την επεξεργασία και τη σύγκριση ομόθεμων παραμυθιών.

Στην ανέκδοτη μαθητική συλλογή κειμένων της Δημόδους Λογοτεχνίας (1968) του Γυμνασίου Σπηλίου η Αλεξάνδρα Ζερβού ανακαλύπτει και σχολιάζει μια παραλλαγή του παραμυθιού της Φτώχειας, γνωστού στον ευρωπαϊκό χώρο και λόγω της διαρκούς επικαιρότητάς του και λόγω των ανατροπών της πλοκής που δίνουν κουράγιο στον απλό άνθρωπο όταν το ακούει ή το διαβάζει. Έτσι μαθαίνουμε ότι το παραμύθι έχει ως εικονογραφημένη ιστορία υπήρξε προσφιλές ανάγνωσμα της Λογοτεχνίας των Πραγματευτάδων επί τρεις αιώνες, επειδή προβάλλει τη νίκη του απλού ανθρώπου εναντίον των δαιμόνων.

Κλειδί, ωστόσο, στην περαιτέρω έρευνα θεωρείται το θηλυκό γένους όνομα της Φτώχειας που έχει ο ήρωας του παραμυθιού σε ομόθεμες αφηγήσεις της Γαλλίας και του Ευρωπαϊκού Νότου. Η ηρωίδα, μάλιστα, είναι σύμβολο της προσφοράς προς τον άλλο, που της λείπει κάτι για να ολοκληρωθεί. Αυτή η αίσθηση της ένδειας συνδέεται στη συνέχεια με τη μυθοποίηση της Πενίας που υποκινεί την επαγρύπνηση και τη συνεχή αναζήτηση αγαθών. Επιστρέφοντας στο ρεθεμνιώτικο παραμύθι, διαπιστώνεται ότι μέσα από το γοητευτικό ταξίδι στα κείμενα της αρχαιότητας, του λαϊκού παραμυθιού, την ποίηση του ρομαντισμού και τα συντεχνιακά σύμβολα αναδύεται μια στάση ζωής που πριμοδοτεί την ανθρώπινη νοημοσύνη στην αντιμετώπιση κάθε στέρησης.

Ένα νέο κύκλο συζητήσεων, εν μέρει συναφών με τη διεθνή προβολή του ελληνικού λαϊκού παραμυθιού, εγκαινιάζει η Μένη Κανατσούλη η οποία ασχολείται με το μεταφραστικό ζήτημα ελληνικών λαϊκών παραμυθιών για παιδιά. Στο θεωρητικό μέρος εκτίθενται οι απόψεις των Shavit, Munday, Venuti, Stephens και McCallum για το τι ακριβώς συμβαίνει όταν μεταφράζεται ένα κείμενο παιδικής λογοτεχνίας ή όταν διασκευάζεται και εικονογραφείται σε μια ξένη γλώσσα ένα λαϊκό παραμύθι. Κοινός τόπος των σύγχρονων θέσεων είναι το μεταφρασμένο κείμενο ως χώρος όπου διασταυρώνονται διαφορετικές κουλτούρες, όχι μόνο της γλώσσας προέλευσης και της γλώσσας υποδοχής, αλλά και της παιδαγωγικής κουλτούρας, που κρίνει τον διάλογο ανάμεσα στο κείμενο και τον αναγνώστη.

Η θεωρητική αυτή προετοιμασία αποσκοπεί στην ανάπτυξη ενός προβληματισμού για τη μετάφραση του ελληνικού λαϊκού παραμυθιού όπου το ιστορικό παρελθόν και η βαρύτητα του προσδίδουν εξαιρετική συνθετικότητα. Η συγγραφέας δομεί ένα θεωρητικό πλαίσιο όπου η μετάφραση θεωρείται διασκευή, μετά – αφήγηση που προϋποθέτει και αποδέχεται το «μεταφραζόμενο» κείμενο ως μέλος ενός δεδομένου κοινωνικού και οικονομικού συστήματος, αλλά ταυτόχρονα δημιουργεί ένα «μετά – ήθος», λόγω των συνθηκών που επικρατούν στη χώρα υποδοχής. Οι απόψεις αυτές γίνονται, στη συνέχεια, κριτήρια των αξιών και των νοοτροπιών που αντανακλώνται στη συλλογή των είκοσι παραμυθιών που εκδόθηκαν στα Αγγλικά με τον τίτλο Greek Folktales. Η σύγκριση με τα πρωτότυπα κείμενα αποκαλύπτει ότι οι μεταφραστές σέβονται και τις δύο κουλτούρες, αναδεικνύουν ορισμένα χαρακτηριστικά της τοπικότητας, αλλά και ζητήματα που απασχολούν τις σύγχρονες κοινωνίες, όπως είναι η θέση της γυναίκας. Στη συνέχεια κρίνονται δύο εικονογραφημένα βιβλία Mr Semolina-Semolinus και το The Orphan που είναι εικονογραφημένες διασκευές των γνωστών παραμυθιών Ο κυρ Σιμιγδαλένιος και Η Σταχτοπούτα. Από τη σύγκριση διαπιστώνεται ότι περιορίζονται οι πολιτισμικές αξίες της εντοπιότητας και πριμοδοτούνται σύγχρονες απόψεις για το φύλο, όπως είναι ο αγώνας της γυναίκας για τα δικαιώματά της.

Ο Κωνσταντίνος Μαλαφάντης στο εκτενές άρθρο του «Παραμύθι και Δημιουργικότητα» διατρέχει την ελληνική και τη διεθνή βιβλιογραφία, προκειμένου να ορίσει τη δημιουργικότητα ως ψυχοπαιδαγωγική έννοια και, συγκεκριμένα πολλές απόψεις, καταλήγει να αποδεχθεί ότι είναι μια δεξιότητα η οποία καλλιεργείται με την επίδραση παραγόντων που προέρχονται από την παιδεία, τον πολιτισμό, το κοινωνικό περιβάλλον, στενό και ευρύ. Μέσα σ' αυτό το θεωρητικό πλαίσιο αναλύεται ο ρόλος του σχολείου και του εκπαιδευτικού, κυρίως, ως προς την ενθάρρυνση του μαθητικού δυναμικού να δημιουργεί στοχασμό και να εφευρίσκει λύσεις μπροστά σε δύσκολες καταστάσεις. Γι' αυτό, αφού γίνει σύντομη κριτική παρουσίαση των αναλυτικών προγραμμάτων επισημαίνεται η ανάγκη πρωτοβουλιών για την εισαγωγή του Παραμυθιού στην εκπαιδευτική διαδικασία. Και αυτό τονίζεται με επιμονή στη μελέτη, αφού παρατίθενται οι ψυχογνωστικές και συναισθηματικές περιοχές που αναπτύσσονται με την ανάγνωση, την αφήγηση και τη γενικότερη πρόσληψη του Παραμυθιού.

Η Τασούλα Τσιλιμένη, στο άρθρο «Οι παραλλαγές του λαϊκού παραμυθιού και τα ευτράπελα παραμύθια ως υλικό για την αξιοποίησή τους στη διαπολιτισμική εκπαίδευση, προχωρεί, θα υποστηρίξαμε, στην εφαρμογή θεωρητικών απόψεων που θεωρούν απαραίτητη προϋπόθεση τη διδασκαλία του παραμυθιού στην ανάπτυξη της δημιουργικής σκέψης. Με αφετηρία τις διαπιστώσεις ότι στο Παραμύθι συναντώνται το τοπικό και το οικουμενικό και ότι είναι ορατά τα στοιχεία της εντοπιότητας, της εθνικής ταυτότητας που συναντώνται με οικουμενικές αξίες, εξετάζει τις δυνατότητες που έχουν τα ευτράπελα παραμύθια να αποτελέσουν ένα πεδίο συνάντησης του «εμείς» και του «άλλου». Για τον σκοπό αυτά αναλύονται και συγκρίνονται τρία ομόθεμα παραμύθια: «Ο Βασίλης» από την Κύπρο, «Η Λετόνα» από τη Ρωσία και «Ο Γιάννης και το τσεκούρι του» από την Ελλάδα. Εντοπίζοντας ότι κοινό τους στοιχείο είναι η διακωμώδηση της κουταμάρας, γίνεται μια παράλληλη παρουσίαση των τριών κειμένων και αναδεικνύονται

ομοιότητες και διαφορές. Όπως προκύπτει από την έρευνα, κοινή είναι η φιλοξενία του ξένου και στις τρεις παραλλαγές. Οι δραστηριότητες που ακολουθούν στηρίζονται πάνω σ' αυτή την οικουμενική αξία και στην ευτράπελη διάθεση των παραμυθιών.

Η Ελληνική Νικολουδάκη στο άρθρο της «Μυθικός και γραμμικός χρόνος στο παραμύθι Του Εννιάτου Ζελήμ η Θυγατέρα» διερευνά τα γνωρίσματα του μυθικού (καιρού) και του γραμμικού χρόνου στο κρητικό παραμύθι «Του Εννιάτου Ζελήμ η Θυγατέρα». Αυτές οι δυο μορφές του χρόνου συνδέονται άμεσα με την εξέλιξη της πλοκής και του κύριου χαρακτήρα. Η αφύπνιση, μάλιστα, του προσώπου, η καλλιέργειά του και η αυτοπεποίθησή του είναι αποτελέσματα της διαλεκτικής σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στην επανάληψη (καιρός) και τη μοναδικότητα (χρόνος) των επεισοδίων. Επίσης, οι καταστάσεις δυστοπίας και ουτοπίας, ως άμεσες συνέπειες των χρονικών αυτών εναλλαγών, εντοπίζονται σε αφηγηματικές κατηγορίες της πλοκής, όπως είναι, αντίστοιχα, οι διαδοχικές δοκιμασίες, η περιπέτεια και η έξοδος. Η αναζήτηση της μαγεμένης κόρης, για παράδειγμα προκαλεί την κύρια δοκιμασία του ήρωα και τα επεισόδια που την απαρτίζουν συμβαίνουν άπαξ, ενώ η αναζήτηση βοηθών τον ωθεί να εισχωρήσει σε περιοχές μυθικές όπου η ζωή έχει πάρει πια την όψη μιας αδιατάρακτης αιωνιότητας.

Η Διαμάντη Αναγνωστοπούλου στο άρθρο της «Πινελιές διακειμενικότητας στη Ζωγραφιά της Χριστίνας του Ευγένιου Τριβιζά» διερευνά τα στοιχεία του παλιού παραμυθιού τόσο στην τεχνική της αφήγησης όσο και στις λειτουργίες της πλοκής. Στη μελέτη εντοπίζονται επίσης οι αφηγηματικές κατηγορίες του παραμυθιού, όπου εξελίσσεται η πάλη του Καλού και του Κακού. Παραμυθιακοί τόποι, νεράιδες, ζώα που μιλούν, παραμελημένοι πύργοι, ήρωες παιδιά, αρκετά θαρραλέα και έξυπνα, παρέχουν ιδέες στον Τριβιζά να δημιουργήσει την ηρωίδα του με αντίστοιχες ικανότητες.

Στο τεύχος αυτό, εκτός αφιερώματος, δημοσιεύεται και άρθρο της Ελένης Καρατάσου με τίτλο «Σε έναν δικό τους χώρο». Διαδρομές ενηλικίωσης στο Άλφα του Βασίλη Παπαθεοδώρου. Η Κατερίνα Καρατάσου μελετά περιοχές δυστοπίας μέσα στις οποίες ενηλικιώνονται τα πρόσωπα. Πρώτη μέριμνά της είναι να ταξινομήσει θεματικά, με άξονα την ενηλικίωση τα μυθιστορήματα του συγγραφέα. Στη συνέχεια εξετάζει το Άλφα ως ειρωνική αλληγορία μιας αμφίσημης ενηλικίωσης, εφ' όσον το σώμα ως φιλοσοφική και υπαρξιακή οντότητα αντικαθίσταται από την αισθητική του ομοίωση.

Ελληνική Νικολουδάκη, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Κρήτης